

УДК 94 (430) “1914 – 1917”

ББК 63.3 (0)

С.В. Шелест

НІМЕЦЬКА ПОЛІТИКА ЩОДО УКРАЇНСЬКОГО ПИТАННЯ НА ПОЧАТКУ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті висвітлюється політика правлячих кіл Німецької імперії відносно українського питання на початку Першої світової війни. Зокрема, розкрито плани та політику німецького уряду, а також громадсько-політичних організацій, які мали на нього вплив у ході війни, питання щодо майбутнього українських земель.

Ключові слова: українське питання, німецький уряд, Пангерманська ліга, українсько-німецькі відносини, Перша світова війна, українські землі.

На сьогоднішній день Україна посідає важливе місце в геополітичному просторі Європи. Після проголошення незалежності нашої країни, виходу її на міжнародну арену як повноправного члена світового співтовариства постало питання тісної співпраці із західноєвропейськими державами, зокрема з Німеччиною – впливовою європейською країною, яка на початку ХХ ст. розглядала українську державність через призму своїх відносин із Росією.

У даній розвідці автор ставить за мету висвітлити політику Німеччини щодо українського питання на початку Першої світової війни як один із напрямків зовнішніх відносин кайзерівського уряду у воєнний період.

Даній проблемі присвятили свої наукові праці такі українські історики, як О.Реєнт, В.Перепада, І.Ветров, І.Патер, М.Швагуляк, С.Попик, В.Сідак, І.Срібняк, О.Семотюк та ін., які висвітлюють діяльність українських громадсько-політичних організацій у даний період та їх контакти з урядами держав Четверного союзу відносно питання про українську державність.

У німецькій концепції “Drang nach Osten” та завоювання життєвого простору, розробленій ще до початку Першої світової війни, Україні відводилася роль сировинного придатку для Німецької імперії та стратегічного пункту для просування німецьких військ на Схід.

Початок війни в липні 1914 р. спричинив розрив дипломатичних відносин між державами, у складі яких у той час перебували українські землі, – Австро-Угорщиною (яка брала участь у війні в союзі з Німеччиною) та Російською імперією. Зокрема, у телеграмі Міністерства внутрішніх справ Росії до губернаторів указувалося, що стан війни “...знищує міжнародні договори, трактати, конвенції, що були укладені з Німеччиною та Австро-Угорщиною, а за колишніми консулами цих країн не визнається ніяких прав” [5, арк.289].

З початком війни українські політичні партії в Галичині вважали за необхідне стати на боці Німеччини й Австро-Угорщини й добитися визволення Наддніпрянщини. З цією метою 2 серпня 1914 р. у Львові було утворено Головну Українську Раду (ГУР). Її головою став посол до австрійського парламенту К.Левицький [12, с.122].

Маніфест Головної Української Ради від 3 серпня 1914 р. закликав український народ “стати однодушно проти царської імперії, при тій державі, в якій українське національне життя знайшло б свободу розвитку” [23, с.212].

Одночасно з Головною Українською Радою група наддніпрянських політичних емігрантів у Львові на чолі з Д.Донцовим, В.Дорошенком та М.Залізником 4 серпня 1914 р. заснувала Союз Визволення України (СВУ). Він був створений як позапартійна політична репрезентація національно-політичних та економічних інтересів українського народу в Росії. Ця організація основним політичним постулатом проголосила державну самостійність України, виробила концепцію про роль України в європейській політиці. Реалізацію своїх національних змагань СВУ пов’язував із поразкою Росії у

війні та поваленням царизму, коли “на руїнах Російської імперії, цієї тюрми народів, встане вільна, самостійна Україна” [14, с.52].

СВУ ввійшов у політичні контакти з урядами Центральних держав для представництва й захисту інтересів українського населення, його національно-державницьких змагань, виступаючи як самостійний і незалежний політичний чинник [18, с.115].

Висуваючи свої політичні програми, ГУР і СВУ усвідомлювали, що їх реалізація залежить від ставлення до української справи політичного й військового керівництва Німецької та Австро-Угорської імперій. Основну активність українські політики виявляли на берлінському напрямку з огляду на великий вплив Німеччини як провідної сили коаліції Центральних держав на політику австрійського уряду. Ще на початку серпня 1914 р. було вирішено за допомогою німецького військово-морського флоту, зокрема крейсерів “Гебен” і “Бреслау”, блокувати Одесу, знищити російський флот і забезпечити таким чином десант “нейтральних” турецьких військ на півдні Росії. Хоча ця операція зазнала невдачі, представник німецького Міністерства закордонних справ М.Ціммер і керівник кайзерівської військової місії в Туреччині генерал Л. фон Сандерс продовжували виношувати плани військових дій на Чорноморському узбережжі Росії [21, с.18].

Спочатку М.Ціммер запропонував М.Залізняку й К.Левицькому підняти повстання українських моряків Чорноморського флоту й забезпечити їх перехід на бік Австро-Угорщини під час вступу Туреччини у війну. У відповідь на відмову М.Ціммер разом із німецьким політичним агентом Г.Небелем пообіцяв за участь українських добровольців у військовому десанті на Кубань утворити там незалежну Українську державу й розпочати відвоювання всієї України [9, с.3–4].

Прийнявши таку пропозицію, українські діячі висунули політичні вимоги, які передбачали зокрема, те, що Німеччина, Австро-Угорщина й Туреччина повинні були офіційно задекларувати свої наміри утворити на Кубані самостійну українську державу [8, с.194].

Питання матеріального оснащення та утримання мали взяти на себе німецькі та австрійські державні органи, січові стрільці, і їх родини повинні були зрівнятися в правах з австрійськими військовослужбовцями [4, арк.2–3].

До кінця вересня 1914 р. СВУ розробив план безпосередніх військових дій проти Росії. 4 жовтня 1914 р. офіційний Відень під впливом кайзерівського уряду схвалив план повстання, підготовлений СВУ, а 9 жовтня 1914 р. повідомив австрійського посла в Туреччині І.Паллавічіні про підтримку дій представників СВУ [17, с.147].

Слід відмітити, що плани Центральних держав та СВУ не залишилися поза увагою російських спецслужб. Так, у таємному повідомленні до поліції від 28 жовтня 1914 р. начальника волинського Головного жандармського управління говорилося, що “...згідно з даними, які є в розпорядженні штабу Верховного Головнокомандування, Турецький комітет німецької армії спільно з німецьким послом у Константинополі прагне організувати повстання в Російській імперії... У зв’язку з цим начальник Київського воєнного округу наказує негайно встановити таємне спостереження за проживаючими в Київській та Волинській губернії українцями” [3, арк.258].

Проте в листопаді 1914 р. турецький військовий міністр Енвер-Паша, користуючись підтримкою начальника німецької військової місії генерала Л. фон Сандерса, домогся, щоб перекинення українських експедиційних військ на Кубань було призупинене. Він погоджувався надати транспортні засоби на перевезення десанту через Чорне море за умови, що “500 українців під керівництвом австрійських офіцерів самостійно без турецької підтримки спробують підняти повстання на Північному Кавказі” [11, с.15].

Упродовж 1915 р. значні невдачі турецьких військ на фронтах та домінування російського флоту на Чорному морі остаточно перекреслили будь-які спроби прове-

дення з Туреччиною спільних військових операцій. Зміна ситуації на фронті весною 1915 р. на користь Центральних держав створювала трохи іншу обстановку для українського політичного руху. 5 травня 1915 р. Головну Українську Раду було реорганізовано в Загальну Українську Раду (ЗУР), яка вважала себе репрезентантом українського народу. Її головою був обраний К.Левицький. Своєю метою ЗУР вбачала створення самостійної держави на російській Україні та автономії для українського народу в Австро-Угорщині [23, с.222–223].

Проте поразка військ Четверного союзу на р. Марна й крах планів блискавичної війни змусили частину німецьких діячів замислитися над можливістю укладення сепаратного миру з Росією на умовах компромісу, вигідного кайзерівській Німеччині, що спричинило загрозу втрати Австрією західноукраїнських земель. Цю думку активно обстоювали такі політичні діячі, як прусський військовий міністр фон Фолькенгайн, а також кронпринц Вільгельм. Тому австрійський посол у Німеччині висунув проект створення коронного краю Україна із Східної Галичини, Буковини та прикордонної смуги Наддніпрянської України [10, с.12].

25 жовтня 1915 р. на засіданні ЗУР К.Левицький інформував про те, що канцлер К.Штюрґк заявив на нараді німецьких урядовців у вузькому колі, що поділ Галичини у вищих сферах є вирішеним і дипломатично узгодженим між Австрією і Німеччиною. Пізніше К.Левицький зізнався, що вже 15 вересня 1915 р. до президії ЗУР поступила заява К.Штюрґка про рішення провести поділ Галичини на українську та польську частини, прийняте на нараді керівників Німецької та Австро-Угорської імперій за участю цісаря. Ці рішення, як відзначає сучасний австрійський історик Е.Цьолнер, відвернули поляків від Союзу Центральних держав [24, с.474].

Проте в той час, коли канцлер К.Штюрґк декларував українцям обіцянки поділити Галичину й не приєднувати окуповані австрійською армією українські території до польських земель, цісар гарантував збереження її непорушності представнику польських політичних сил Л.Білінському. Таким чином, австрійський уряд здійснив своєрідний тактичний крок щодо збереження цілісності галицьких земель під своєю владою. Австрійські політики розуміли, що надання автономії західноукраїнським землям в умовах війни означало б початок збройного конфлікту між поляками та українцями і одночасно вело б до розпаду Австро-Угорської держави. У таких умовах ЗУР вимагала прийняття монархом заяви про гарантію реорганізації управління Галичини й Холмщини [2, арк.2].

Зумовлена поразкою воєнних планів, зміна умов досягнення миру з Росією спричинилася до послаблення діяльності української еміграції та її прихильників у Берліні, оскільки пропаганда відокремлення України не подобалася царському урядові й могла перешкодити переговорам. Це, однак, не змусило Німеччину відмовитися від анексіоністських цілей, хоча їй і довелося вгамувати свої апетити щодо України. Проте російська розвідка у своїх донесеннях повідомляла Міністерство внутрішніх справ, що німецький уряд і надалі “...прагне домогтися послаблення Росії шляхом створення внутрішньої смуги, зокрема через українські революційні організації... Отримані дані, що українські організації в Києві отримують грошову підтримку з Австрії через одного німецького чи австрійського підданого, який служить у Московському консульстві Північно-Американських Сполучених Штатів і не висланий з Москви... Крім того, Німеччина та Австрія встановили особливий пільговий режим для всіх російських військово-виполонених малоросійського походження... постачають їх відповідною літературою і обіцяють випустити на волю” [1, арк.1, 3–4].

Кайзерівський уряд розраховував, що погіршення внутрішнього становища в Росії змусить царя швидше піти на сепаратні мирні переговори.

Проте не всі в Німеччині підтримували ідею сепаратного миру. Так, німецький журналіст, пангерманець П.Рорбах^{*} рішуче виступив проти будь-яких переговорів із Російською імперією.

Він уважав, що надії на сепаратний мир із росіянами – помилкові; а метою у війні проти них має бути організація національно та історично не зв'язаних частин велетенської маси в окремі держави. П.Рорбах був також зацікавлений у створенні буферної української держави, залежної від Німеччини. Основними положеннями, які висували прихильники цієї ідеї, було повернення Росії в “допетровські межі”, використання промислового потенціалу України і її стратегічного становища. Розвиваючи ці плани, П.Рорбах писав: “... Кавказ з його нафтовими і мінеральними багатствами географічно і політично є достатком не Московії, а України” [7, с.21].

Щодо позиції німецьких промисловців, то ще в березні 1915 р. генеральний директор концерну Круппа А.Гугенберг заявив про необхідність економічного підкорення України й підтримки українського національно-визвольного руху в Російській імперії. У кінці червня 1915 р. в Берліні був скликаний з'їзд представників німецької інтелігенції, який затвердив документ, відомий під назвою “Меморандум професорів”. У ньому всіляко обґрунтовувалася необхідність завоювання східних територій, зокрема України. “Ця область, завдяки своїм власним продовольчим можливостям посилить незалежність Німеччини від закордону і стане необхідною противагою посиленню індустріалізації нашого народу і зростаючому значенню міст: ...ця область забезпечить за нами рівновагу наших господарських сил ...і перешкодить небезпечному односторонньому ухилу господарства; ця область буде протидіяти зменшенню народжуваності, скоротить еміграцію з Німеччини і полегшить житлову проблему” [7, с.21]. Цей документ визнавав і подальшу долю місцевого населення, яке позбавлялося будь-яких політичних прав.

Завойовані території на Сході мали стати головною базою постачання Німеччини продуктами й сировиною, про що свідчить поставлене в меморандумі завдання: “Якщо політичне завоювання країни забезпечить нам так суттєво необхідне збільшення нашої могутності, то ми повинні будемо отримати право розпоряджатися приєднаною країною також і в економічному відношенні” [7, с.21].

Дані плани були узагальнені в 1915 р. німецьким ученим Ф.Науманом у книзі “Серединна Європа”. За його проектом до “Серединної Європи” мала бути приєднана на Сході Україна, яка стане відправним пунктом для майбутнього завоювання німцями світового простору. Таким чином, серед вищих кіл Німеччини на початку Першої світової війни визначилася група прибічників захоплення українських земель. Проте воно повинно було стати лише першим кроком на шляху до ослаблення царизму й посилення Німецької імперії на Сході [19, с.22].

Зацікавлення українським питанням зросло після наступу військ Четвертого союзу весною 1915 р. на Сході, коли були окуповані Галичина, Буковина, Волинь. Холмщина, Полісся, Польща, Литва й частина Білорусі. Цього ж року в Берліні вийшла книга “Великі політичні завдання війни на Сході і українське питання”. Її автор Л.Цегельський уважав, що “...з моменту, коли етнографічні кордони між поляками й українцями були перейдені до лінії Дніпро – Нарев, відбулося висунення українського питання як частини військової мети. Здійснення війни проти Росії, яка вже не за горами, вирішить і подальшу долю України”. Паралельно пангерманець П.Рорбах у книзі “Війна і німецька політика” стверджував, що “...між Україною, завойованою

^{*} П.Рорбах – представник поміркованого крила Пангерманської ліги, який у планах німецького світового панування вважав за доцільне створення на Сході буферних держав, зокрема української, під німецьким протекторатом.

Німеччиною і Росією, повинен бути встановлений старий історичний кордон XVIII ст.” [21, с.22–23].

Таким чином, на початку Першої світової війни українське питання займало помітне місце в східній політиці Німеччини, в якій існували різні точки зору щодо його розв'язання, котрі в основному залежали від ситуації на фронтах.

Так, німецький уряд прагнув розбити Російську імперію шляхом підтримки національних рухів на її території, зокрема українських політичних організацій. Проте слід відмітити, що при успішних діях кайзерівської армії проти російських військ національні прагнення українців німецьким урядом мали браться до уваги.

Щодо інших точок зору, які мали вплив на політику німецького уряду, то журналістське коло, основним виразником якого був П.Рорбах, допускало утворення формальної української держави, яка мала б стати головною точкою опори в Східній Європі проти спроб Росії поширити свої володіння в західному напрямку.

Представники німецької інтелігенції, що являли собою більшість академічних знавців Росії, базували свою політику на тезі, що з царською Росією необхідно відновити дружні відносини й укласти сепаратний мир, але за рахунок територіальних поступок Росії на користь Німеччини. Українське питання як таке визнавалося ними лише як внутрішня справа Росії.

1. Донесение генерал-квартирмейстера штаба главнокомандующего армиями Юго-Западного фронта от 31 декабря 1915 г. с препровождением письма Министра Внутренних Дел о стремлении Германии добиться ослабления военной мощи России путем создания “внутренней смуты”, в частности через украинские революционные организации // Центральный державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДІАК), ф.274, оп.5, спр.55, арк.1–4.
2. Заява з приводу звільнення Галичини, Холмщини з-під царської Росії і дальшого управління цих областей // Центральный державний історичний архів у м. Львові (далі – ЦДІАЛ.), ф.440, оп.1, спр.14, арк.1–3.
3. Сообщение начальника Волынского Главного жандармского управления от 28 октября 1914 г. о намерении Турецкого комитета германской армии совместно с германским послом в Турции организовать мятеж на Украине // ЦДІАК, ф.1599, оп.1, спр.130, арк.258–259.
4. Текст умов Бойової Управи УСС для організації походу Українських Січових Стрільців і турецької армії проти Росії // ЦДІАЛ, ф.353, оп.1, спр.17, арк.1–4.
5. Телеграмма Министра Внутренних Дел от 20 августа 1914 г. об уничтожении всех международных отношений между Германией, Австрией и Россией в связи с начавшийся войной // ЦДІАК, ф.301, оп.1, спр.1236, арк.289.
6. Циркуляр Киевского губернатора от 12 октября 1914 г. об установлении негласного наблюдения за проживающими в Киевской губернии украинцами в связи с получением сведений о согласии неизвестного украинца участвовать в восстании на Украине, организуемым Турецким комитетом в согласии с германским послом в Константинополе. Копия // ЦДІАК, ф.278, оп.1, спр.221, арк.161.
7. Ветров І. Україна в експансіоністських планах Німеччини під час першої світової війни // Історія в школі. – 1998. – №5–6. – С.19–23.
8. Галушинський М. З Українськими Січовими Стрільцями. Спомини з рр. 1914–1915. – Львів, 1934. – 325 с.
9. Залізник М. Українська армія й генерал Станислав Шептицький (з тайн світової війни і нашої політики) // Неділя. – Львів, 1928. – Ч.15. – 9 грудня. – С.3–5.
10. Каменецький І. Німецька політика супроти України в 1918-му році та її історична генеза // Український історик. – 1968. – №1–4. – С.5–18.
11. Корольов Б., Михальський І. “Союз визволення України (1914–1918 рр.)”. До історії створення та діяльності. – Луганськ, 1996. – С.44.
12. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.). – Івано-Франківськ, 1993. – 200 с.
13. Кулинич И. Захватническая политика германского империализма по отношению к Украине в 1914–1918 гг. // “Дранг нах Остен” и историческое развитие стран Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы. – М., 1967. – С.141–146.
14. Левицький К. Великий зрив (До історії української державності від березня до листопада 1918 р. на підставі споминів та документів). – Нью-Йорк, 1968. – 152 с.
15. Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918 рр. з ілюстраціями на підставі споминів і документів. – Львів, 1928–1929. – Ч.1–2. – 496 с.

16. Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття. – К., 1994. – С.413.
17. Патер І. Союз визволення України та українське питання в політиці Центральних держав 1914–1918 рр. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип.3–4. – Львів, 1997. – С.140–162.
18. Патер І. Союз визволення України. Проблеми державності і соборності. – Львів, 2000. – С.345.
19. Перепада В.В. Українсько-німецькі відносини в 1914–1920 рр. Соціоісторичний аналіз. – Запоріжжя: ЗДУ, 1999. – 144 с.
20. Попик С. Українці в Австрії 1914–1918. Австрійська політика в українському питанні періоду Великої війни. – Київ – Чернівці, 1999. – 236 с.
21. Ремер К., Бах П. Політика німецького імперіалізму щодо України в першій світовій війні // Український історичний журнал. – 1968. – №8. – С.17–26.
22. Реєнт О.П. Світова війна і загострення суспільної кризи в Україні // Історія в школі. – 1998. – №5–6. – С.15–18.
23. Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: У 3 т. – Б.м., 1983. – Т.1. – 510 с.
24. Цьолнер Е. Історія Австрії / Пер. з нім. Р.Дубасевич, Х.Назаркевич, А.Онишко, Н.Іванчук. – Львів, 2001. – 712 с.
25. Швагуляк М. Час надій, ілюзій та розчарувань. Німеччина в українській політичній думці (кінець ХІХ – перша половина ХХ століття) // Політика і час. – 1996. – №12. – С.63–64.

In the article is analyzed the Ukrainian question in the east foreign policy of Germany at the beginning of World War I. The author tells about conquer plans of German government, monopolists, scientists of the German Empire to Ukraine. Also analyze the Ukrainian and German community and its evolution during the World War I.

Key words: *Ukrainian question, German government, Pangermanic League, evolution, ukrainian-german community, World War I.*

УДК 94(4)“192/199”

ББК 63.3-6.

В.Л. Комар

УЧАСТЬ ГРУЗИНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ В МІЖНАРОДНОМУ ПРОМЕТЕЇВСЬКОМУ РУСІ (1921–1939 рр.)

У статті представлена історія участі грузинської еміграції в міжнародному прометеївському русі (1921–1939 рр.). Головна увага присвячена співпраці Польщі з еміграційними урядами кавказьких республік. Значне місце відведено ролі поляків у формуванні федераційних союзів республік Кавказу.

Грузинська еміграція в 20–30-х рр. ХХ ст. брала активну участь у прометеївському русі під керівництвом Польщі, який мав виразно антирадянський і антикомуністичний характер. Однак об'єднання кавказьких емігрантів у Комітет Незалежності Кавказу й підписання пакту Кавказької конфедерації не дало жодних практичних результатів для реалізації прометеївської концепції. Головною помилкою прометеївської політики було переконання у внутрішній слабкості СРСР і переоцінка сил антирадянської еміграції народів Кавказу.

Ключові слова: *прометеївський рух, прометеїзм, Польща, Грузія, грузинська еміграція, Кавказька конфедерація.*

Прометеївська ідея стала актуальною в період становлення Польської республіки в міжвоєнний період. Прихильники прометеїзму з найближчого оточення Ю.Пілсудського своїм головним конкурентом в регіоні Східної Європи вважали Російську імперію, а згодом Радянський Союз. Уважалось, що внаслідок революційних трансформацій імперіалістична суть Росії залишилася незмінною. Вона й надалі вважалася “тюрмою народів” і джерелом зовнішньої загрози для Європи. Концепція прометеїзму Польщі спрямовувалася на визволення неросійських народів імперії і забезпечення Польщі домінації в цьому регіоні. Базою для цього мала стати федерація з Польщею незалежних держав Азербайджану, Дону, Грузії, Північного Кавказу, Криму, Туркестану, України та інших. Польща, як Прометей, очоливши національно-визвольний рух “поневолевених” Росією народів, брала на себе добровільну місію нести світло європейської цивілізації на схід Європи.